

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری  
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم  
دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

**پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن**

**موضوع:**

**بررسی مبانی و روش تفسیر امام کاظم علیه السلام و بازتاب آن در تفاسیر معاصر**

**استاد راهنما:**

**دکتر صالح قنادی**

**استاد مشاور:**

**دکتر علی محمدی**

**نگارنده:**

**مهدیه علی اکبر رزاقی**

شهریور ماه ۱۳۹۰

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری  
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم  
دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

## پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن

موضوع:

بررسی مبانی و روش تفسیر امام کاظم علیه السلام و بازتاب آن در تفاسیر معاصر

استاد راهنما:

دکتر صالح قنادی

استاد مشاور:

دکتر علی محمدی

نگارنده:

مهدیه علی اکبر رزاقی

شهریور ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران می باشد.

چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران ، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی دانشگاه باشد.

## تقدیم بہ:

سامت مقدّس امام عصر (عج)

9

نفس زکیہ

عبد صالح

عالم

کاظم

....

امام موسیٰ بن جعفر علیہ السلام

## تقدیر و تشکر:

سپاس فدای را که نعمت داد ، قدرت بخشید و ما را در این راه رهسپار سافت و تشکر فراوان از تمامی اساتید مترم و دوستان عزیزى که گام به گام ما را در این راه یاری نمودند.

## چکیده:

ارائه تفسیر صحیح از قرآن کریم با حاکم بودن مبنا، اصول و قواعد متقن و به کارگیری روش مناسب، مرتبط است و استفاده از الگویی کامل، فرد را برای رسیدن به مقصد در این راه یاری می دهد.

ائمه اطهار علیهم السلام به واسطه اتصال به وحی و داشتن علم لدنی، به تمام معارف قرآن کریم آشنا هستند و می توان آن ها را به عنوان مناسب ترین الگو معرفی نمود.

پژوهش حاضر سعی کرده تا اولاً، با نمایاندن جو علمی و تفسیری عصر امام کاظم علیه السلام ویژگی های بارز تفسیری آن دوره را باز شناسی کند و ثانیاً، با استقرای روایات تفسیری و مستندات قرآنی موسی بن جعفر علیه السلام - به عنوان یکی از آگاهان به تمام معارف قرآن کریم - مبنا، روش و اصول و قواعد حاکم بر تفسیر ایشان را از میان روایاتشان استخراج نماید.

در حیطه اول می توان تأثیر گذاری شرایط فرهنگی و سیاسی جامعه بر تفسیر، اقبال عمومی به تفسیر و تفسیر نویسی و در مرحله گذار بودن این علم را به عنوان ویژگی های بارز این دوره برشمرد. مبانی قرآن شناختی و کلامی؛ روش های روایی، عقلی و قرآن به قرآن؛ اصول و قواعدی چون قواعد نزول، قاعده سیاق و قاعده جری و تطبیق از مواردی است که با بررسی روایات امام هفتم علیه السلام در حیطه دوم، به دست آمده است.

همچنین از دیگر رسالت های این پژوهش بررسی میزان توجه مفسرین معاصر به روش تفسیری امام کاظم علیه السلام در مقام یک الگوی تام و نیز میزان توجه به روایات تفسیری ایشان از دو بعد کمی و کیفی می باشد.

در این حیطه نیز نمونه های استفاده شده، نشان دهنده اقبال مفسرین به روش تفسیری امام علیه السلام است، که البته این اقبال در بکارگیری روایات تفسیری ایشان کم بوده و از نظر کیفی هم غالباً به شکل استشهادی می باشد.

**کلید واژه:** قرآن، روایات تفسیری، امام کاظم علیه السلام، مبنا، تفسیر، روش تفسیر، قواعد تفسیر.

## فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۱

### کلیات تحقیق

بیان مسأله..... ۴

پیشینه تحقیق..... ۵

پرسش های تحقیق..... ۶

فرضیه های تحقیق..... ۶

هدف ها و ضرورت ها..... ۷

روش تحقیق..... ۷

### فصل اول- تفسیر در عصر امام کاظم علیه السلام

۱-۱ جایگاه تفسیر در عصر امام کاظم علیه السلام..... ۹

۱-۱-۱ ویژگی ها و شاخصه های تفسیری عصر امام کاظم علیه السلام..... ۹

۱-۱-۱-۱ ویژگی های سیاسی..... ۱۰

(۱) گسترش فتوحات و پیدایش شبهات..... ۱۰

(۲) طرح مباحث فکری متناسب با توجیه حاکمیت..... ۱۰

۱-۱-۱-۲ ویژگی های فرهنگی و دینی..... ۱۱

(۱) شکل گیری و شکوفایی مناظرات علمی..... ۱۱

(۲) ترجمه لغات و واژگان عربی برای دیگر ملل تازه مسلمان..... ۱۱

(۳) شدت گرفتن کفر و افراط و فسوط گزافی..... ۱۲

۱-۱-۳ ویژگی های تفسیری..... ۱۳

(۱) نگارش تفسیر..... ۱۳

(۲) ظهور تنوع در تفسیر..... ۱۳

(۳) تدوین تفسیر به صورت مستقل..... ۱۴



- ۴) شیوه مختصر و اجمالی در تفسیر..... ۱۵
- ۲-۱-۱ معرفی مفسرین و آثار تفسیری عصر امام کاظم علیه السلام..... ۱۵
- ۳-۱-۱ معرفی راویان احادیث تفسیری عصر امام کاظم علیه السلام..... ۲۲
- ۲-۱ مقام و دانش تفسیری امام کاظم علیه السلام..... ۲۶
- ۱-۲-۱ دانش قرآنی و مقام تفسیری امام کاظم علیه السلام در بیان معصومین..... ۲۸
- ۲-۲-۱ دانش قرآنی و مقام تفسیری امام کاظم علیه السلام در بیان دیگوان..... ۳۰

### فصل دوم- مروری بر آموزه های تفسیری امام کاظم علیه السلام

- ۱-۲ مروری بر روایات تفسیری و مستندات قرآنی امام کاظم علیه السلام..... ۳۳
- ۱-۱-۲ استقراء روایات تفسیری امام کاظم علیه السلام، گزارش و نمایه پردازی..... ۳۳
- ۱-۱-۱-۲ تقسیم روایات از جهت بیان..... ۳۴
۱. روایات بیانگر مراد و مدلول ظاهری آیات..... ۳۴
۲. روایات بیانگر معانی واژگان..... ۳۵
۳. روایات بیانگر مصادیق آیات..... ۳۶
۴. روایات بیانگر بطن و تأویل..... ۳۸
۵. روایات بیانگر تاریخ، شأن و سبب نزول..... ۳۹
۶. روایات بیانگر فضایل قرآن..... ۴۲
۷. روایات بیانگر فضایل آیات و سور..... ۴۳
- ۲-۱-۱-۲ تقسیم روایات از جهت موضوع..... ۴۴
۱. روایات با موضوع فقهی..... ۴۴
۲. روایات با موضوع اعتقادات..... ۴۵
۳. روایات با موضوع تربیتی و اخلاقی..... ۴۶
- ۳-۱-۱-۲ تقسیم روایات از جهت صدور..... ۴۷

۱. روایات صدوری..... ۴۷
۲. روایات نقلی..... ۴۸
- ۲-۱-۱-۴ تقسیم روایات از جهت سبک..... ۵۰
- سبک چینش آیات..... ۵۰
۱. روایات بیانگر تفسیر ترتیبی..... ۵۰
۲. روایات بیانگر تفسیر موضوعی..... ۵۲
- سبک بیان روایت..... ۵۴
- \* روایات در قالب پرسش و پاسخ..... ۵۵
- نمایه (روایات تفسیری)..... ۵۷
- ۲-۱-۲ استقراء مستندات قرآنی امام کاظم علیه السلام، گزارش و نمایه پردازی..... ۵۸
- ۲-۱-۲-۱ تقسیم روایات از جهت موضوع..... ۵۸
۱. استناد به آیات در مباحث اعتقادی و کلامی..... ۵۸
۲. استناد به آیات در مباحث تربیتی و اخلاقی..... ۵۹
۳. استناد به آیات در مباحث فقهی..... ۶۰
۴. استناد به آیات در مباحث عبادی (دعا و نماز)..... ۶۱
۵. استناد به آیات در بیان فضایل ائمه علیهم السلام..... ۶۲
- ۲-۲-۱-۲ تقسیم روایات از جهت صدور..... ۶۳
۱. مستندات قرآنی صدوری..... ۶۳
۲. مستندات قرآنی نقلی..... ۶۳
- ۲-۱-۲-۳ تقسیم روایات از جهت سبک بیان..... ۶۴
۱. مستندات قرآنی در قالب پرسش و پاسخ..... ۶۴
۲. استناد به آیات در احتجاجات..... ۶۵
- نمایه (مستندات قرآنی)..... ۶۷

۶۸.....	۲-۲ بررسی سندی و دلالتی روایات تفسیری و مستندات قرآنی امام کاظم <small>علیه السلام</small>
۶۸.....	۱-۲-۲ بررسی سندی روایات موسی بن جعفر <small>علیه السلام</small>
۶۸.....	۱-۱-۲-۲ براساس صحت سند
۶۸.....	۱. روایات صحیح و مسند
۷۰.....	۲. روایات موثق و مسند
۷۱.....	۳. روایات ضعیف و مسند
۷۲.....	۴. روایات ضعیف و مرسل
۷۲.....	۵. روایات ضعیف و مرفوع
۷۳.....	۲-۱-۲-۲ براساس ساختار سند
۷۳.....	۱. روایات معنعن
۷۴.....	۲. روایات مکاتب
۷۴.....	۲-۲-۲ بررسی دلالتی روایات موسی بن جعفر <small>علیه السلام</small>

### فصل سوم- مبانی تفسیری امام کاظم علیه السلام

۸۰.....	۱-۳ مبانی قرآن شناختی
۸۰.....	۱-۱-۳ قرآن در اندیشه امام کاظم <small>علیه السلام</small>
۸۰.....	۱-۱-۱-۳ قدسی و الهی بودن الفاظ قرآن
۸۱.....	۲-۱-۱-۳ حجیت ظواهر قرآن
۸۳.....	۳-۱-۱-۳ جامعیت قرآن
۸۶.....	۴-۱-۱-۳ ساختار چند وجهی قرآن
۸۷.....	۵-۱-۱-۳ منابع تفسیر
۹۳.....	۲-۱-۳ علوم قرآنی در اندیشه امام کاظم <small>علیه السلام</small>
۹۳.....	۱-۲-۱-۳ اسباب و شأن نزول

۹۵.....۲-۲-۱-۳ حروف مقطعه.....

۹۷.....\*حدوث و قدم کلام الهی.....

### فصل چهارم- اصول و روش های تفسیری امام کاظم علیه السلام

۱-۴ گونه های روش های تفسیری امام کاظم علیه السلام..... ۱۰۱

۱-۴-۱ روش تفسیر قرآن به قرآن..... ۱۰۲

۱-۴-۲ روش تفسیری قرآن با سنت..... ۱۰۴

۱-۴-۳ روش تفسیری قرآن با عقل..... ۱۰۷

۲-۴ قواعد و اصول تفسیری امام کاظم علیه السلام..... ۱۰۹

۱-۲-۴ قواعد نزول قرآن..... ۱۱۱

۲-۲-۴ قاعده بایستگی استفاده از دلایل علمی و قطعی (همچون نصوص آیات، اخبار متواتر،

برهان های عقلی و قطعی و...) در تفسیر..... ۱۱۳

۳-۲-۴ قاعده جواز استفاده از قراین علمی و ظنّ معتبر (همچون اقوال ادیبان و لغویان،

اخبارتاریخی و...) در تفسیر..... ۱۱۶

۴-۲-۴ قاعده توجه به سیاق آیات..... ۱۱۸

۵-۲-۴ قاعده تبیین مجمل به مبین..... ۱۱۹

۶-۲-۴ قاعده جری و تطبیق..... ۱۲۰

۷-۲-۴ توجه به بطن و لایه های معنایی آیات در تفسیر قرآن..... ۱۲۱

۳-۴ معنایابی مفردات در تفسیر..... ۱۲۲

۱-۳-۴ توسعه مفهومی مفردات و الغای خصوصیت لفظ..... ۱۲۳

۲-۳-۴ معنایابی مطابق بلبادیات و لغت عربی..... ۱۲۴

۳-۳-۴ توجه به وجوه معانی لفظ..... ۱۲۵

- ۴-۳-۴ تحول معانی واژه ها..... ۱۲۷
- ۴-۴ شیوه های تحلیل مفاهیم در تفسیر امام کاظم علیه السلام..... ۱۲۸
- ۴-۴-۱ تحلیل مفاهیم تفسیری با توجه به ویژگی های مخاطب..... ۱۲۸
- ۴-۴-۲ تحلیل مفاهیم تفسیری با توجه به مسئله جری و تطبیق..... ۱۲۹
۱. بیان مصداق عام..... ۱۲۹
۲. بیان مصداق خاص..... ۱۲۹
۳. بیان مصداق اتمّ و اکمل..... ۱۳۰
- ۴-۴-۳ تحلیل مفاهیم تفسیری با توجه به ظهر و بطن قرآن..... ۱۳۰

#### فصل پنجم- باز تاب روش تفسیری امام کاظم علیه السلام در تفاسیر معاصر

- ۵-۱ من هدی القرآن..... ۱۳۳
- معرفی مفسر..... ۱۳۳
- معرفی تفسیر..... ۱۳۳
- روش های تفسیری..... ۱۳۴
- میزان توجه به روایات تفسیری موسی بن جعفر علیه السلام..... ۱۳۵
- ۵-۲ انوار العرفان فی تفسیر القرآن..... ۱۳۵
- معرفی مفسر..... ۱۳۵
- معرفی تفسیر..... ۱۳۶
- روش های تفسیری..... ۱۳۶
- میزان توجه به روایات تفسیری موسی بن جعفر علیه السلام..... ۱۳۹
- ۵-۳ من وحی القرآن..... ۱۳۹
- معرفی مفسر..... ۱۳۹
- معرفی تفسیر..... ۱۴۰
- روش های تفسیری..... ۱۴۱

- ۱۴۲..... میزان توجه به روایات تفسیری موسی بن جعفر علیه السلام.....
- ۱۴۳..... ۴-۵ کوثر.....
- ۱۴۳..... معرفی مفسر.....
- ۱۴۳..... معرفی تفسیر.....
- ۱۴۴..... روش های تفسیری.....
- ۱۴۷..... میزان توجه به روایات تفسیری موسی بن جعفر علیه السلام.....
- ۱۴۸..... ۵-۵ تفسیر قرآن مهر.....
- ۱۴۸..... معرفی مفسر.....
- ۱۴۹..... معرفی تفسیر.....
- ۱۴۹..... روش های تفسیری.....
- ۱۵۱..... میزان توجه به روایات تفسیری موسی بن جعفر علیه السلام.....
- ۱۵۲..... ۶-۵ المیزان فی تفسیر القرآن.....
- ۱۵۲..... معرفی مفسر.....
- ۱۵۲..... معرفی تفسیر.....
- ۱۵۳..... روش های تفسیری.....
- ۱۵۵..... میزان توجه به روایات تفسیری موسی بن جعفر علیه السلام.....
- ۱۵۶..... ۷-۵ جمع بندی مطالب.....
- ۱۵۷..... نتایج و پیشنهادات.....
- ۱۵۹..... فهرست منابع.....

## پیشگفتار:

بر اساس آیات الهی، قرآن کریم کتاب هدایتگر و نوری آشکار است که با ختم رسالت به عنوان کامل و جامع ترین برنامه هدایتی بشر عرضه شده است. ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (بقره/۲) [این کتاب، هیچ شکی در آن نیست، راهنمای پرهیزگاران است.]. ﴿... وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُّبِينًا﴾ (نساء/۱۷۴) [... و نوری آشکار - قرآن - به سوی شما فرو فرستادیم].

از آن جا که این کتاب الهی دارای مفاهیم متعالی بوده به طوری که معارف آن در لایه های معنایی و در قالب الفاظ متداول و محدود نهفته است و در عین سادگی و سهولت، پیچیده و ممتنع می باشد، و از طرفی فهم آن به عنوان برنامه هدایتی بشر بر تک تک مسلمین لازم می آید؛ در نتیجه از همان عصر نزول مورد توجه مسلمانان قرار گرفت و آنان کوشیدند تا با تفسیر کلام الهی پرده از ابهامات برداشته و به مقصود و مراد خداوند دست یابند.

بنا به گفته قرآن کریم و تأیید تاریخ اولین مفسر و مبیّن کلام الهی پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ بودند که وظیفه تبیین و تفسیر آیات الهی را به عهده داشتند. این امر در زمان رسول خدا ﷺ و به خصوص بعد از رحلت ایشان توسط بزرگان و مفسرانی چون علی بن ابی طالب عليه السلام، ابن عباس، ابن مسعود و ... نیز دنبال می شد و آنان هر یک با توجه به علم خود و میزان آشنایی با اموری چون شأن و سبب نزول آیات، لغت و زبان عرب و ... به تفسیر قرآن کریم پرداختند.

حال با توجه به وسعت معانی آیات وحی و درک محدود عموم افراد توجه به دو نکته حائز اهمیت است:

اول این که دست یافتن به تمام معارف والای قرآن کریم که علاوه بر ظاهر، در بطون و لایه های مختلف معنایی نهفته است، برای امر هدایت انسان و رسیدن به کمال مسئله ای مهم و لازم می باشد.

نکته دوم این که مطابق با آیات و روایات فهم دقیق و کامل آیات الهی تنها توسط اهل بیت عصمت و طهارت عليهم السلام صورت می پذیرد و تنها آنان هستند که به حقیقت و بطون کلام وحی واقفند و توانایی تبیین آن را برای مردم دارند.

این مسئله با توجه به آیات و روایات قابل اثبات است. به عنوان نمونه بنابر آیات ۷۷ تا ۷۹ سوره مبارکه واقعه ﴿إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ \* فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ \* لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾ [که هر آینه این قرآنی است

گرامی و ارجمند،\* در کتابی پوشیده و نگاه‌داشته - لوح محفوظ - \* که جز پاک‌شدگان و پاکیزگان به آن دست نمی‌رسانند] مسّ قرآن کریم و به معنای دیگر علم به معارف آن تنها توسط مطهّرون و پاکان امکان‌پذیر است و طبق آیه ۳۳ سوره احزاب ﴿... إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾... همانا خداوند می‌خواهد از شما، خاندان پیامبر، پلیدی را ببرد و شما را پاک کند، پاکی کامل. [اهل بیت علیهم‌السلام، که بنا به گفته پیامبر ﷺ امیر المؤمنین علی علیهم‌السلام، حضرت فاطمه علیها‌السلام، امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام و فرزندان پاک ایشان می‌باشند، تطهیر شدگان و به عبارت دیگر آگاهان به حقیقت متعالی قرآن کریم هستند.

از جهتی دیگر همان‌گونه که بیان گردید پیامبر اسلام ﷺ وظیفه تبیین آیات قرآن را بر عهده داشتند. ایشان علاوه بر انجام این وظیفه الهی بارها مسلمین را به مفسران حقیقی قرآن رهنمون شدند. به طور مثال پیامبر ﷺ در روز غدیر و در خطبه ای که در آن روز ایراد نمودند امیر المؤمنین علی علیهم‌السلام را تنها آگاه به کل معارف قرآن معرفی کردند:

«...ای مردم، در قرآن، تدبیر کنید و آیاتش را فهم نمایید، به محکّمات آن توجه کرده و از متشابهش پیروی ننمایید. به خدا سوگند به جز این مرد، که هم اکنون دست او را گرفته و او را بر کشیده ام، هرگز دیگری نیست که بتواند فرامین قرآن را برای شما روشن کند و تفسیر آیات آن را توضیح دهد، همین مرد که اینک بازویش را گرفته و به شما اعلام می‌کنم که: هرکس را که من مولا و سرپرست و صاحب اختیارم، علی مولا و سرپرست و صاحب اختیار اوست، این مرد، علی بن ابی طالب، برادر و وصی من است که فرمان دوستی و ولایت او از جانب حق تعالی بر من نازل گردیده است. ...»<sup>۱</sup>

این کلام پیامبر ﷺ در کنار روایاتی دیگر از ایشان همچون حدیث ثقلین خود بیانگر جایگاه و مرتبه والای اهل بیت علیهم‌السلام نسبت به قرآن کریم می‌باشد.

از طرفی در طول تاریخ پس از عصر نزول، تفسیر کلام الهی با گذشت زمان از ابعاد مختلف مورد توجه مسلمین قرار گرفت و مفسرین فراوانی در طی قرن‌های متوالی به پرده برداری از ابهامات و فهم لایه‌های معنایی این معجزه آشکار رسول گرامی اسلام دست زدند، که نتیجه آن تألیف آثار متعددی در این زمینه بود.

اما بایستی اذعان داشت که تنها تعداد محدودی از این مفسرین توانستند به فهم ج‌نبه‌هایی از آیات قرآن نایل آیند و بسیاری دچار لغزش شده، بی‌توجه به قواعد و مبانی صحیح حاکم بر تفسیر،

<sup>۱</sup> . طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، مشهد، نشر مرتضی، چاپ اول، 1403ه.ق، ج1، ص60.



به تفسیر های بی قاعده و ذوقی دست زدند و دچار تفسیر به رأی که مورد منع شدید رسول گرامی اسلام ﷺ بود، گشتند.

حال با توجه به این نکته که ائمه هدی علیهم السلام آشنایان به حقیقت کلام الهی و مفسران واقعی آن هستند، به نظر می رسد بایستی برای اجتناب از گمراهی در این راه و در امان ماندن از خطا و لغزش به روش و سیره این بزرگان تمسک جست و با بررسی عملکرد ایشان به اصول، مبانی و روش صحیح تفسیر قرآن دست یافت. چرا که شناخت مبانی و قواعد صحیح و روش های معتبر مانع از تفسیر به رأی و التزام به اصول و قواعد نامعتبر می گردد.

از آن جا که بررسی رویکرد هر یک از امامان علیهم السلام در مسئله تفسیر، خود حوزه گسترده ای را شامل می شود و می تواند کمک شایانی به این امر نماید، پژوهش حاضر بر آن است تا با بررسی روش تفسیری امام هفتم علیه السلام قدمی کوچک در این راه بزرگ بردارد.

ما در این پژوهش برآنیم تا با بررسی جوّ علمی و به خصوص تفسیری حاکم بر عصر امام علیه السلام، میزان اهتمام ایشان به مسئله تفسیر، استخراج مبانی و اصول حاکم بر تفسیر امام علیه السلام و شناساندن روش معتبر تفسیر نزد ایشان، جایگاه تفسیر از دیدگاه موسی بن جعفر علیه السلام را از ابعاد مختلف معرفی نموده، میزان اهتمام مفسرین عصر حاضر به روش و رویکرد این امام همام را مورد ارزیابی قرار دهیم. در پایان این مقدمه ذکر چند نکته ضروری به نظر می رسد:

۱. در راستای اهداف این پژوهش سعی شده تا تمام روایات تفسیری و مستندات قرآنی امام هفتم علیه السلام، که به صورت پراکنده در منابع روایی مختلف موجود بوده، جمع آوری شود. برای این منظور بیش از ۳۵ منبع روایی- تفسیری مورد جستجو قرار گرفته و معیار انتخاب این روایات وجود حداقل یک آیه یا بخشی از آیه قرآن در روایت بوده است.

۲. برخی احادیث امام کاظم علیه السلام در کتاب های حدیثی و تفسیری با مضمون واحد (و گاه کمی متفاوت) و الفاظ متفاوت و نیز در برخی موارد تفاوت در رجال سند، نقل شده که در این پژوهش همگی به عنوان یک روایت به حسب آمده است.

## کلیات تحقیق:

### بیان مسأله:

از زمان نزول قرآن کریم، مسلمانان همواره بر آن بودند تا قرآن را که کتابی هدایتگر برای جوامع بشری است سرمشق و معیار زندگی خود قرار دهند. لازمه این امر که فهم معانی آیات الهی می باشد از همان زمان عده ای را به کشف این معانی سوق داد.

این افراد برای کشف معانی آیات علاوه بر استناد به شعر عرب و ... چون از فهم کامل و حقیقی آیات قرآن عاجز بودند نیاز به رجوع به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله داشتند زیرا با توجه به تصریح قرآن، پیامبر صلی الله علیه و آله، مفسر و مبین کلام الهی می باشد.

با رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله به دلیل عدم اعتنا به سخنان ایشان مبنی بر این که اهل بیت علیهم السلام ثقل اصغر و عدل قرآن هستند، این نیاز بیش از پیش احساس شده و در طول تاریخ نیز ادامه یافت، به طوری که حتی در برخی تفاسیر شیعی نیز به روایات وارده از ائمه علیهم السلام زیاد توجه نشده است، حال آن که اگر روش تفسیری اهل بیت علیهم السلام ملاک قرار می گرفت تفسیر قرآن از این مهجوریت خارج می شد.

این پایان نامه درصدد بحث از روش تفسیری امام کاظم علیه السلام است و این امر مستلزم شناخت اجمالی مقتضیات زمانی و مسائل محیطی تأثیرگذار بر جریان تفسیر و صحابی و مفسرین هم عصر آن امام بزرگوار می باشد.

استقراء کامل روایات تفسیری و ارائه آن ها و نیز دسته بندی روایات از رسالات طرح می باشد. از امتیازات پایان نامه این است که سعی شده روش تفسیری آن حضرت از قول، فعل و تقریر ایشان استخراج شود.

انجام بررسی های سندی و دلائل مختصر و مفید از دیگر گام هایی است که در این طرح به انجام خواهد رسید و به منظور نهادینه شدن روش تفسیری اهل بیت علیهم السلام سعی شده که بازتاب آراء و روش تفسیری آن حضرت در تفاسیر معاصر مورد بررسی قرار گیرد.

انجام یک تحقیق با این رویکرد، سبب می شود که روش تفسیری اهل بیت علیهم السلام به ویژه در عصر حاضر بیش از پیش مورد عنایت قرار گیرد.

## پیشینه تحقیق:

از آن جا که امام موسی کاظم علیه السلام هفتمین امام شیعیان می باشند کتب های زیادی در رابطه با زندگی و سیره آن امام همام به رشته تحریر در آمده که از آن جمله می توان به این کتاب ها اشاره کرد:

پرواز در زنجیر، داستان زندگی امام کاظم علیه السلام رضا شیرازی؛ پیشوای آزاده، امام کاظم علیه السلام مهدی پیشوایی؛ تحلیلی از زندگانی امام کاظم علیه السلام باقر شریف قرشی؛ جامع الانساب: در احوال اولاد و احفاد امام موسی کاظم علیه السلام سید محمد علی روضاتی اصفهانی؛ داستان های زندگی از حضرت امام موسی بن جعفر علیه السلام سید رضا تقوی دامغانی؛ ترجمه جلد ۴۸ بحارالانوار (زندگانی امام موسی کاظم علیه السلام) علامه ملا محمدباقر مجلسی و...

کتبی نیز در رابطه با شرایط زمانی ایشان و همچنین سخنان گهربار آن حضرت نگاشته شده است، از جمله:

تحلیلی از اوضاع زمانی امام موسی علیه السلام علی گلزاده غفوری؛ تعالیم امام هفتم علیه السلام به زبان دعا و حدیث شیخ حسن کافی؛ چهل حدیث در فضایل و کلمات امام موسی کاظم علیه السلام تدوین: موسسه نشر حدیث اهل بیت علیهم السلام و خانه کتاب ایران؛ سخنان حضرت موسی بن جعفر علیه السلام سید محمد تقی حکیم؛ صحیفه الکاظمیه ترجمه و تالیف: غلامرضا اکبری و...

اما در این میان درباره مبانی و روش های تفسیری امام کاظم علیه السلام کتابی نگاشته نشده است.

در مورد پایان نامه ها هم عده ای به بررسی جا یگاه، منهج و روش تفسیری اهل بیت علیهم السلام پرداخته اند که به عنوان نمونه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

جایگاه احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام در تفسیر قرآن، علی اکبر مظلومی؛ منهج تفسیری اهل بیت علیهم السلام، محمد شریفانی؛ روش و مبانی تفسیر اهل بیت علیهم السلام، عبدالله بنگری؛ پژوهشی پیرامون شیوه تفسیری اهل بیت علیهم السلام، سیم کمالی فرج الله زاده و...

سه مورد پایان نامه نیز درباره امام کاظم علیه السلام نگاشته شده است که مورد اول با عنوان «بررسی دلالتی روایات تفسیری امام کاظم علیه السلام» اثر طیبه شاکری، بحثی دلالتی از روایات امام هفتم علیه السلام ارائه داده است و ما در فصل دوم این پژوهش به آن خواهیم پرداخت.

در دو مورد دیگر با عناوین «روش‌شناسی گفتارهای قرآنی امام موسی بن جعفر علیه السلام»<sup>۱</sup> و «بررسی میراث قرآنی امام کاظم علیه السلام و تعامل آن با شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی زمانه خود»<sup>۲</sup>، هر چند مباحثی پیرامون روش و گاه مبنای تفسیری امام علیه السلام مطرح شده اما اولاً حوزه بررسی روایات در این موارد با اثر پیش رو متفاوت است و ثانیاً در پژوهش حاضر، اصل و هدف شناخت روش، مبنا و قواعد حاکم بر تفسیر امام علیه السلام است. به همین دلیل سعی شده تا از طرح برخی مباحث پیرامون وضعیت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی عصر امام علیه السلام که در دو پایان‌نامه مذکور و برخی کتب مرتبط آمده پرهیز شود و تنها مباحث مرتبط و اثرگذار بر تفسیر امام کاظم علیه السلام مطرح شود.

### پرسش‌های تحقیق:

- ۱- روش و قواعد و اصول تفسیری امام علیه السلام چیست؟ (بر اساس روایات مأثور از ایشان)
- ۲- مبانی تفسیری امام علیه السلام چیست؟ (بر اساس روایات مأثور از ایشان)
- ۳- بازتاب روش تفسیری امام علیه السلام در تفاسیر معاصر چگونه است؟

### فرضیه‌های تحقیق:

- ۱- قواعد و اصول و روش‌هایی نظیر روش تفسیر قرآن به قرآن، روش تفسیر قرآن به روایت (قطعی الصدور)، حجّیت بخشی به ظواهر، ارجاع متشابهات به محکّمات، جری و تطبیق و ... از روایات تفسیری امام کاظم علیه السلام قابل برداشت است.
- ۲- مبانی قرآن‌شناختی نظیر قدسی بودن الفاظ قرآن، ساختار چندمعنایی آیات، جامعیت قرآن و ... از روایات تفسیری امام علیه السلام قابل استنباط است.
- ۳- برآیند میزان تأثیرپذیری و توجّه تفاسیر معاصر به روایات و روش تفسیری امام علیه السلام مطلوب و ایده‌آل نیست. (به لحاظ کمی و کیفی)

---

<sup>۱</sup> . علی بخشی، معصومه، روش‌شناسی گفتارهای قرآنی امام موسی بن جعفر علیه السلام، 1388 ه.ش، کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء علیه السلام.

<sup>۲</sup> . عمرانی، کاظم، بررسی میراث قرآنی امام کاظم علیه السلام و تعامل آن با شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی زمانه خود، 1386 ه.ش، کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.